

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2017

Redactie:

Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek

JAARBOEK 2017

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen
Jaarboek 2017

Redactie: Bert van der Lingen en Ewout Korpershoek

- Uitgave:* Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl
- Redactie:* Bert van der Lingen
- English summaries:* Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)
- Lay-out:* Ewout Korpershoek en Arjan de Haan, DDG 's-Graveland
- Druk:* DPN Weurt
- Voorzijde omslag:* Pijp met carotte en naakte vrouw met tekst: 'Pipe Gambier' en 'Tabac de Paris'. Gambier, Givet.
Collectie en foto Arthur van Esveld.
- Achterzijde omslag:* Tegeltabelau met handelsmerk en producten van C. De Rijk & Zoon. Gouda, Ivora, 1920-1926.
Collectie en foto Arjan de Haan.

ISBN: 978-90-801138-8-6

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Opmerkelijke vondsten uit de 17de eeuw. Een gedraaide pijp, een steelfragment van een presentatiepijp en een vroege pijp met naamstempel Bert van der Lingen	9
Kleipijpen uit Friesland (2) Ewout Korpershoek	19
O Belgen! Wanneer gij Jantje Klaas zijn pijpje ziet rooken. Klei- en porseleinen pijpen van het Kamp bij Oirschot (gemeente Oirschot), 1832-1834 Jos Bazelmans, Michiel Purmer, Jan-Willem de Kort en Antoon Verspaandonk	41
Tabakspijpen uit een 17de eeus Vlaams vondstcomplex Jan van Oostveen	73
Kleipijpen uit een beerput aan de Groenendaal en uit de voormalige stadsgracht te Woerden, 1590-1870 Bert van der Lingen	81
Rajmond Théodore Comhaire een Belgische militair in Zeist, 1918 Bert van der Lingen	97
Het ging niet vanzelf. Over ontwerp en innovatie in de Nederlandse pijpenfabrieken in de 2e helft van de 20e eeuw, met nadruk op de laatste jaren van de Zenith Ruud Stam	103
Vrouwelijk naakt van Gambier Arthur van Esveld	113
Carottepijpen van Gambier Arthur van Esveld	119
Parijs, de thuisbasis van Gambier Arthur van Esveld	125
Nieuwe vondsten van pijpen uit de Gebrüder Ziegler catalogus Ron de Haan	141
Twaalf bladzijden uit een handelscatalogus van de Gebrüder Ziegler uit circa 1825 Ron de Haan	149
Bodemvondsten van pijpen uit Mali Piet Smiesing	171
Een Bamiléké pijp met drie ramskoppen uit Kameroen Ruud Stam	179
Aanvulling op ‘Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw’ en de mini-atuurpijpjes van Verwoerd Ruud Stam	183
De pijprokerstoel en een zeldzame 19de eeuwse pijprokerstoel in chinoiserie-stijl Ron de Haan	193
De firma C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam Bert van der Lingen	201
Snuiftabak, ‘het voedsel der neuzen’ Louis Bracco Gartner	221
English summaries	231

Aanvulling op 'Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw' en de miniatuurpijpjes van Verwoerd

Ruud Stam

In het jaarboek 2016 van de PKN is een artikel opgenomen over miniatuur pijpenrekjes. Hierop zijn een flink aantal aanvullingen en enkele verbeteringen binnengekomen. Waarvoor veel dank. Per fabriek worden deze hier in dezelfde volgorde behandeld als in het oorspronkelijke artikel. Zo nodig wordt naar de bladzijde-nummers van het artikel uit 2016 verwezen. Alleen die rekjes die sterk afwijken, of die nieuwe informatie toevoegen, zijn hier afgebeeld. Zo zijn bijvoorbeeld wandrekjes in de vorm van een scheepje van de Zenith met andere dan de al afgebeelde Mesladecors niet afgebeeld. De afbeeldingsnummers die verwijzen naar de hier nieuw toegevoegde rekjes staan tussen haakjes.

Afb. 1a-b. Regina wandrekje, modelnummer 707. Collectie en foto Johan Karelse.

Van der Want & Barras, Hollandia/Regina

Modelnummer 707

Op bladzijde 138 van het jaarboek 2016 is het wandrekje van Regina met modelnummer 707 afgebeeld. Dit is een ongeglazuurd biscuit rekje met een datering tussen 1935 en 1940. Thans kan dit aangevuld worden met een in Delft blauw gedecoreerd exemplaar (afb. 1a-b). Opvallend is dat de vorm van de los draaiende wieken anders is dan bij het eerder afgebeelde rekje. Het modelnummer is wel hetzelfde. Ook de datering tussen 1935 en 1940 geldt voor dit exemplaar.

Zenith

Modelnummer 77

Op blz. 138-140, afb. 31a-b wordt een standaardje beschreven, dat daar modelnummer 79 gekregen heeft. Dit is echter onjuist en is ontstaan doordat de onderzijde slecht leesbaar was. Dit moet zijn modelnummer 77 (afb. 2a-b). De datering van dit standaardje is 1923-1930.

Modelnummer 76

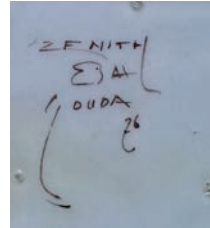
Een wandrekje met decor Nancy en de schildersinitialen J. M. (afb. 4a-b) is te dateren tussen 1923 en 1934.¹ Dit zeldzame wandrekje is een interessante aanvulling op de rekjes met geometrische en florale motieven zoals afgebeeld op blz. 140-141 van het jaarboek 2016. De initialen van de schilder zijn van J. Muurling die werkzaam

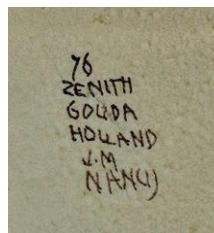
Afb. 2a-b. Zenith standaardje, modelnummer 77. Collectie en foto Jos Engelen.

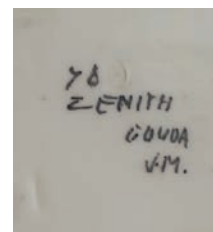
was tussen 1926 en 1932. Een ander wel heel bijzonder exemplaar is eveneens een souvenirrekje met modelnummer 76. Voor de Tweede Wereldoorlog stond er bij Soesterberg een theehuis Soesterdal, waar een permanente luchtvaarttentoonstelling werd gehouden. Het rekje is gemaakt voor dit theehuis nabij de voormalige militaire luchthaven Soesterberg (afb. 5a-b). De schildersinitialen J.M. zijn van J. Muurling, die werkzaam was tussen 1926 en 1932, net als op het rekje hierboven. In het jaarboek 2016, p. 140, afb. 35 staat een rekje met modelnummer 76 dat ook als souvenirrekje blijkt te zijn vervaardigd. In dit geval met opschrift 'Souvenir Geulem Houthem' (afb. 7). Kennelijk werden dit soort rekjes zowel als souvenir als algemeen decoratieve rekjes op de markt gebracht. Ook de wandrekjes met het stadhuis van Gouda (afb. 8), het stadhuis van Alkmaar (afb. 3) en Huize Salentein in Nijkerk (afb. 6), die te dateren zijn tussen 1923 en 1930, en een verpakkingdoosje (afb. 9) voor rekjes met modelnummer 76, zijn nog aardige aanvullingen die het beeld van deze vrij zeldzame voorwerpen completer maken.

Afb. 3a-b. Zenith wandrekje, modelnummer 76 met het stadhuis van Alkmaar. Collectie en foto Henk van Assema.

Afb. 4a-b. Zenith wandrekje, modelnummer 76 met decor Nancy. Collectie en foto Leo Verwoerd.

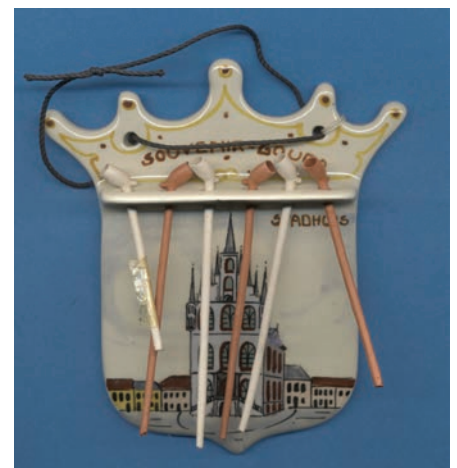
Afb. 5a-b. Zenith wandrekje, modelnummer 76 als souvenirrekje voor Theehuis Soesterdal. Collectie en foto Henk van Assema.

Afb. 6. Zenith wandrekje, modelnummer 76 met Huize Salentein in Nijkerk. Collectie en foto Hans Brinkerink.

Afb. 7. Zenith wandrekje, modelnummer 76 als souvenirrekje. Collectie en foto Michiel Rutten.

Afb. 8. Zenith wandrekje, modelnummer 76 met het stadhuis van Gouda. Collectie en foto Jos Engelen.

Modelnummer 349

Twee rekjes met modelnummer 349 vullen de reeks wandrekjes in de vorm van zeilbootjes aan. Het rekje met decor Sepia (afb. 10) is te dateren tussen 1932 en 1940² en het rekje met spuitdecor (afb. 11) is te dateren tussen 1931 en 1935.

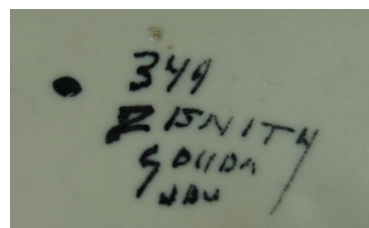
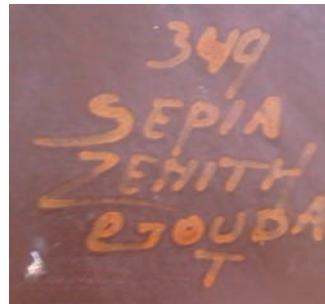
Uit een prijslijst uit 1961 blijkt dat modelnummer 349 (het zeilbootje) dan niet meer te koop is. Het rekje staat echter nog wel in de catalogus. Modelnummer 336 (de molen) is in 1961 nog wel te koop en is in de prijslijst met die datum voor fl. 8,25 opgenomen.³ Hiermee is de datering van de rekjes in de vorm van een zeilbootje tussen 1930 en 1960 en is het rekje in de vorm van een molentje nog zeker tot 1961 in productie gebleven.⁴

Afb. 9. Verpakkingsdoosje van een Zenith wandrekje met modelnummer 76. Collectie en foto Jos Engelen.

Afb. 10a-b. Zenith wandrekje in de vorm van een zeilboot, decor Sepia. Collectie en foto Johan Karelse.

Afb. 11a-b. Zenith wandrekje in de vorm van zeilboot met spuitdecor. Collectie en foto Johan Karelse.

De Jong & Co

Het grote schildvormige rekje van De Jong & Co komt ook voor met een groene beschildering, met abstracte figuren in goud, rood en zwart en voorzien van de tekst 'Souvenir Gouda' (afb. 12). Deze wijkt sterk af van de op p. 153 van het jaarboek 2016 afgebeelde exemplaren. Vermoedelijk behoort dit rekje tot de vroegsten die in deze vorm zijn vervaardigd. Ook de zwarte achterkant

met een ingedrukt stempel is afwijkend van wat verder van De Jong op het gebied van pijpenrekjes bekend is. Bij de kleine geglazuurde pijpenrekjes van De Jong werd in het jaarboek 2016 op p. 152, afb. 88-90 al vermeld dat deze ook met een gekleurde voorstelling zijn geleverd. Hier kan nu ook een exemplaar van worden getoond (afb. 13a-b). Opvallend is dat de achterzijde van dit rekje hol gegoten is. Vermoedelijke datering 1950-1960.

Afb. 12a-b. De Jong & Co., groot schildvormig rekje. Collectie Theo Grintjes, foto Bert van der Lingen.

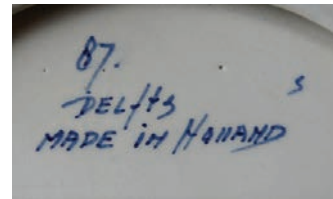
Afb. 13a-b. De Jong & Co., gekleurd wandrekje met stadhuis van Gouda. Collectie en foto Henk van Assema.

Plateelbakkerij 'De Iris', Montagne & Co.

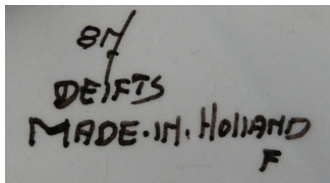
In het artikel uit 2016 is op p. 155 een blad uit de catalogus van 'De Iris' uit januari 1954 afgebeeld met een rekje met modelnummer 407. Dit zeer zeldzame rekje kan nu worden afgebeeld (afb. 14a-b). Het rekje is hol gegoten en op de achterzijde staat 87, Delfts, S, en Made in Holland. Het nummer 87 is merkwaardig omdat dit rekje van 'De Iris' modelnummer 407 heeft. Een leuk

detail op dit rekje zijn de vliegtuigen in de lucht.

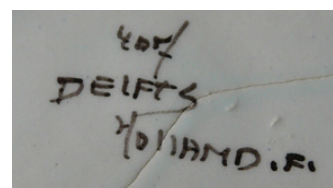
Het Mesladedecor verschilt van het in de catalogus afgebeelde exemplaar. Een ander rekje (afb. 15a-b) heeft modelnummer 87, maar heeft als schildersinitiaal F. Datzelfde schildersinitiaal vinden we ook op een rekje met modelnummer 407 (afb. 16a-b). Waarschijnlijk heeft 'De Iris' op een gegeven moment het vormnummer veranderd.

Afb. 14a-b. Plateelbakkerij 'De Iris', modelnummer 87 met schildersinitiaal S. Collectie en foto Hans Brinkerink (afb. 14a) en Collectie en foto Piet Smiesing (afb. 14b).

Afb. 15a-b. Plateelbakkerij 'De Iris', modelnummer 87 met schildersinitiaal F. Collectie en foto Piet Smiesing.

Afb. 16a-b. Plateelbakkerij 'De Iris', modelnummer 407 met schildersinitiaal F. Collectie en foto Piet Smiesing.

NV Groninger Steenfabrieken: ADCO

De NV Groninger Steenfabrieken waren gevestigd in Ruischerbrug in Groningen van 1902-1976 en waren eigendom van de gebroeders Limborgh Meyer. Vanaf 1902 werd hier grofkeramiek geproduceerd. Vanaf 1919 werden ook rode potten gemaakt. Zij namen ook een kleine pottenbakkerij over en verplaatsten deze naar Ruischerbrug. Vanaf 1922 werd hier eenkleurig sier-aardewerk vervaardigd. In 1931 werd het merk ADCO gedeponereerd. Vanaf 1950 werd de productie uitgebreid met 'Delfts Blauw' aardewerk.

Van deze fabriek zijn geen miniatuurpijpenrekjes bekend, behalve bovenstaande foto (met uitvergroting) uit een ongedateerd fotoboek van de Groninger Steenfabriek (afb. 17a-b). Dit witgeglazuurde miniatuur pijpenrekje voor vier pijpjes, laat een kop van een pijprokende zeeman zien. Onderaan staat Holland. Het lijkt logisch te veronderstellen dat, al voor de productie werd uitgebreid met Delfts Blauw, dit rekje tot stand is gekomen. Dit omdat op de foto alle potten van het type eenkleurig sieraardewerk zijn: de productie van voor de Tweede Wereldoorlog. Een datering tussen 1922 en 1940 ligt dan ook voor de hand.

Afb. 17a-b. Foto uit het fotoboek van de NV Groninger Steenfabrieken. Vermoedelijk te dateren tussen 1922 en 1940.

Goudse pijpenmakerij 'de Witte Kees' van Kees Moerings

Voor het congres van de Académie Internationale de la Pipe in 2016 in Tokyo heeft Kees Moerings van de Goudse pijpenmakerij 'de Witte Kees' een pijpenrekje in oplage van vijftien exemplaren gemaakt.⁵

Het rekje heeft drie gaatjes voor pijpjes, in afwijking van andere rekjes van dit model die vier gaatjes hebben.

Afb. 18. Goudse pijpenmakerij 'De Witte Kees' (Kees Moerings), wandrekje voor het congres in Japan. Collectie en foto Bert van der Lingen.

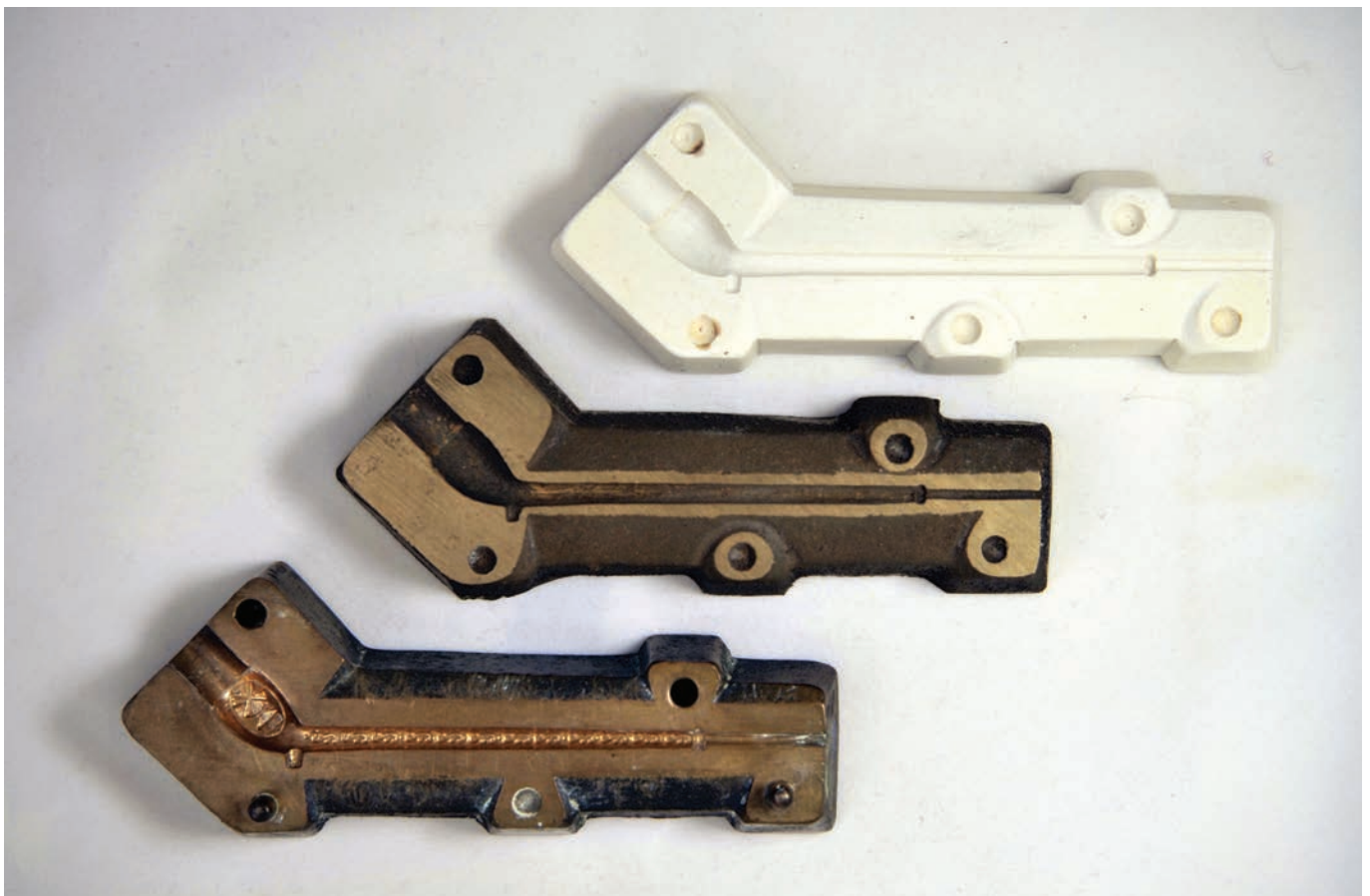
De miniatuur pijpjes van C. Verwoerd Keramiek Atelier

Op bladzijde 159 van het jaarboek 2016 zijn rekjes van het C. Verwoerd Keramiek Atelier afgebeeld die nooit in productie genomen zijn. Ook is daar vermeld dat Verwoerd miniatuurpijpjes liet maken door de gepensioneerde pijpenmaker van de Zenith, Stef de Lange. Sr. Verwoerd was een ervaren modelleur en hij maakte zelf de gipsmallen om deze vervolgens in brons te laten afgieten. De slotpenen werden er later ingezet. De foto van de drie pijpjes en de vormen (afb. 19a-b en 20a-b) geeft de ontwikkeling aan van relatief grof naar verfijnd. De eerste twee waren experimenten. Cornelis Verwoerd was alleen met het laatste model tevreden (het bovenste pijpje en de onderste mal). Deze hebben op de ketel aan de ene zijde de melkmeid en op de andere zijde de molen. De steel heeft een geometrische versiering. Alleen het laatste model ging uiteindelijk in productie.

Een aardige anekdote is dat de pijpjes zo breukvast waren dat, als er een koper op bezoek kwam, Cornelis Verwoerd ze bij wijze van demonstratie door de kamer gooide. Gelukkig bleven ze altijd heel...! De verkoop ging uitsluitend per gros (144 stuks).

Afb. 19a-b. De ontwikkeling van de pijpjes die achtereenvolgens voor Verwoerd gemaakt zijn en de daarvoor door Cornelis Verwoerd gemaakte mallen. Het onderste pijpje is vermoedelijk gegoten. Collectie en foto Leo Verwoerd.

Dankwoord:

Dankzij aanvullingen van Henk van Assema, Hans Brinkerink, Jos Engelen, Theo Grintjes, Johan Karelse (de auteur van het boek Goudse Plastieken), Jan van Oostveen, Michiel Rutten, Piet Smiesing, Leo Verwoerd en Barbara Walraven kon de kennis over de miniatuur pijpenrekjes en pijpjes worden vergroot. Dank daarvoor.

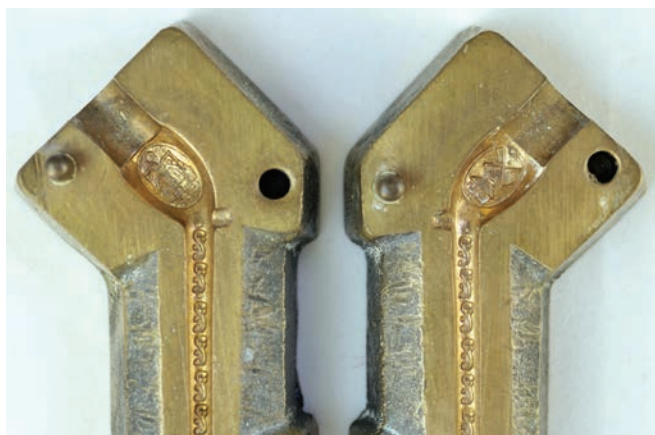
Noten:

- 1 Tasman, 2007, p. 580.
- 2 Tasman, 2007, p. 585.
- 3 Vriendelijke mededeling Jan van Oostveen.
- 4 Zie ook Jaarboek 2016, p. 144 en noot 35.
- 5 Van der Lingen, 2017, p. 22.

Literatuur:

- Lingen, B. van der, 2017. 'Verslag van de 32e AIP conferentie in Tokio 2016'. *PKN* 39 (151), p. 21-23.
- Stam, R., 2016. 'Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw. *Jaarboek 2016 van de PKN, Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen*, p. 129-163.
- Tasman, R., 2007. *The Gouda pottery Book. Plateel makers in Holland*. Christchurch / Rotterdam.
- <http://www.capriolus.nl/nl/content/adco>

Afb. 20a-b. De mal met stopper van de in productie genomen pijpjes. Collectie en foto Leo Verwoerd.

English summaries

Aanvulling op 'Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw' en de miniatuurpijpjes van Verwoerd / Supplement to 'Earthenware miniature pipe racks from the 20th century' and the miniature pipes of Verwoerd

Ruud Stam

This paper is a supplement to the paper on miniature pipe racks that was published in PKN Yearbook 2016. The author has received many responses, additions and some improvements to the first paper and therefore it was decided to make a supplement to show previously unknown products, designs and producers like ADCO in Groningen. The miniature pipe rack from ADCO is only depicted from a catalogue. This miniature pipe rack is rare and it was unexpected to find a pipe rack from this firm as this firm never produced pipes. In the previous paper the miniature pipes Verwoerd made were not mentioned. Now the moulds of these pipes, their development and the miniature pipes made in these moulds are depicted. Interestingly, Verwoerd has never been a pipe factory.

